

הטוב הרע ומה שביניהם

אלעד גרוס

דמותו של בלעם

בלק שולח לבלעם מלאכים על מנת שיבוא אליו ויקלל למענו את ישראל. על פניו, מצטייר בלעם כאדם המתיימר להיות ירא שמיים אמיתי אשר אומר, וחוזר ואומר, לשרי בלק "והשיבותי אתכם דבר כאשר ידבר ה' אלי", ואת סירובו הראשוני להגיע מנמק בטעם "מאן ה' לתיתי להלוך עמכם", ו"לא אוכל לעבור את פי ה' אלוהי...". בלעם מוכן לבסוף לצאת לדרך רק כאשר הוא מקבל לכך אישור מאת ריבונו של עולם, "אם לקרוא לך באו האנשים, קום לך איתם...". אך במפתיע, ברגע שבו הוא יוצא לדרך "וילך עם שרי מואב, ויחר אף אלוהים כי הולך הוא...". בלעם המבין שאין רוח המקום נוחה הימנו, מזדעק וקורא "חטאתי... אם רע בעיניך אשובה ליי", אך הפעם 'חוזר בו' רבש"ע, מתעלם מגילוי הרצון הטוב של בלעם, מתעלם גם מכעסו הקודם על בלעם כשיצא לדרך, ואומר לו "לך עם האנשים ואפס את הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר".

יחד עם הסתירות, לכאורה, בפרשה זו, ניכרת כלפי חוץ אי התאמה חריפה ביותר בין דמותו של בלעם, ה'צדיק' לכאורה, המצטיירת בפסוקים, לבין התבוננותם של חז"ל על דמותו וניתוחם את התנהגותו. חז"ל מספרים לנו שבלעם היה רובע את אתונו¹, ובכלל הפליגו בתיאוריו כאדם שפל ביותר, אבל לא נכון יהי לומר שחז"ל זלזלו בכוחו של בלעם, להפך - הם מתארים אותו כאדם גדול בדורו, ואולי גם בדורות שאחריו, אדם ש"כל המלכים מריצים לו איגרותיהם"² ושכינה שורה עליו, עד שהגדילו לתאר ולומר "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, בישראל לא קם אבל באומות העולם קם, ואיזה? בלעם!"¹⁰. ננסה להבין מיהו אותו עובד ה' רשע, מהו מקור כוחותיו ועוצמתו הרוחנית הגדולה כל כך עד שללא הברור וההתערבות האלוהית המדוקדקת יכול היה, אולי, להביס

1. במדבר כב, ח.
2. שם יג.
3. שם יח.
4. שם כ.
5. שם כא-כב.
6. שם לד.
7. שם לה.
8. עבודה זרה ד, ב.
9. רש"י לפסוק ה.
10. רמב"ן במדבר בא, א.

את ישראל בהבל פיו הטמא, ומהו אותו בירור בין בלעם, שיטתו ותלמידיו, לישראל, המתפרט בפסוקים ובחז"ל כמהלך שלם המסתיים בהריגתו של אותו רשע".

הדילמה האלילית

בלעם הוא אדם אלילי. דרכו, התנהגותו והלך חיינו מבררים לנו את התפיסה האלילית וכשנרד לעומק דעתו נחשוף את שורשיה של אותה תפיסה, המתפרטת עד ימינו ברבדיה החיצוניים, ונדע לגזור מתוך כך את יחסינו ואת יחס התורה אליה ואל ציור העולם המצטייר על ידה.

העולם האלילי אינו מוכשר להעמיק ולהבחין במקור האלוהי המחיה את הבריאה כיון שלא נברא לשם כך. הוא יכול אמנם לגלות סימנים של חכמה אלוהית בעולם הגשמי והרוחני הסובב אותו, אבל התייחסותו אליהם מסובכת מאוד כיון שהוא אינו מסוגל לראות מבעד להם את מקור אורם, את ה'אחד' האלוהי הטמון בהם ומתעתד להיגלות דרכם מבעד לעולם הגשמי אל תוך עצמיותם של החיים. צורת חיים המכילה יכולת העמקה וחיבור הכל אל מקור כל אינה שייכת למדרגת החיים האנושיים כשם שצורת החיים האנושית מכילה יכולת שאינן שייכות אל מדרגות החיים שמתחתיה.

האדם האלילי מבחין בגילויים רוחניים, אלוהיים, במציאות, אלא שהוא רואה רק הופעות סעיפיות, גילויים של התמשכות המקור האלוהי אל תוך הבריאה, על גילוייה השונים ומדרגות הופעות חייה למיניהן. הוא רואה מציאויות רוחניות וטועה לחשוב שכל אחת מהן היא מקור לעצמה והוא מגיע להבנה האלילית של ריבוי מציאויות של אלוהות בעולם. בשפלותו הוא נטפל לאחת מהן, הקרובה במשהו לתכונת חיינו ומתאמץ למצוא בה את הכוח הרוחני המחיה אותו. ברוממותו הוא סוקר אותן כולן בסקירה אחת ורואה שיש בהן כוחות מתנגדים, סותרים זה לזה והוא מיטלטל ביניהן מצד לצד, מוצא את עצמו מנוגד מעצמו אל עצמו. רואה הוא שיש גילויי כוחות רוחניים בתוך חיי החומר ויודע הוא שיש באמת מקור אלוהי אחד לכל אלה, אך לא מצליח לגלות את המאחד ומחבר את הכוחות. הוא לא מצליח לאחד את הקרעים שבתוכו ולהשלים בין ההפכים והוא נעשה אויב את עולמו הרוחני, אויב את עצמו ואת אלוהיו שבגד בו. מתוך שנאתו זו את עצמו נולדת בו שנאה נוראה לשאר האנושות, לכלל ההווה ולכל מה שמחוץ לתוכו הקרוע, עד שהוא מצליח לכוון אל הרגע שבו גם הקב"ה כועס¹¹, ורואה ברגע זה את מרכזה האמיתי של הבריאה¹². הוא מחפש את הרע, השפל והחומרי שבכל דבר עד שבסופו של דבר הוא מתאוה לעשות גם את הרע בעיני אלוהיו...

כשיוצא הקצף האלוהי על מעשיו של האדם האלילי, כשרוחו מתקוממת נגד ההשפלה הנוראה שבאה לה, הוא חוזר בו מדעתו ומסיק שהעולם מנותק באמת מאלוהות ואין שום כוח רוחני שמחיה ומפריח אותו. הוא מדמה בלבו שכל הגילויים הרוחניים שראה עד עתה הם דמיונות שאין בהם ממש והוא מנסה לדבוק באלוה רוחני ומופשט המנותק מהחיים שסביבו. אבל חיים מנותקי אלוהים

11. במדבר לא, ח.

12. רש"י בפרק כב פסוק לד כותב "...שהוא היה משתבח שיודע דעת עליון" ובפרק כד פסוק טז ביאר שאותה דעת עליון היא "לכוון השעה שכועס בה".

13. היכולת לכוון לרגע שבו הקב"ה כועס היא אמנם שלב עליון בתפיסה האלילית, כשהכל רע ושקוע בטומאה גשמית, אבל גם בהתעלות אל התפיסה הבודהיסטית, בה פנימיות הכל ריקה מתוכן, יש לה מקום של כבוד.

שכאלה, חיים בשאיפה נוראה לאלוהות שאינה נתפסת בשום צורה שהיא, אינם חיים כלל¹⁴. גם האדרת האידיאליזם של השאיפה להידלון, להיכחדות מוחלטת, אינו יכול לרכא לחלוטין את יצר החיים שטבוע בבריאה מתולדתה והאדם האילי מוצא את עצמו בכל מערומיו מול השאלה הנוקבת כל כך שחודרת את כל כולו - "איכה?!", והוא חוזר אל החיפוש, אל הסתירות, אל האלוהות החומקת ממנו בתוך העולם ומשקע את עצמו שוב, ביאושו, בכל התאוות הגשמיות, כולא את רוחו בשפלות תאוותנית עד שהוא מצליח לכלול בתוכו את שתי הגישות לחיים, את האליליות המגשמת את האלוהות ואת הבודהיזם המנתק אותה מן החיים. הוא נע בין שתי צורות החיים הללו, כאשר בכל פעם אחת מהן נראית לו עיקרית יותר ומתאימה יותר לסדר החיים הנכון¹⁵, וחיייו מתנהלים בטירוף קלעי ומסחרר באין יכולת הכרעה כשהכל סביבו מעלה קצף והולך ומתמלא חימה, הולך ומתערבב בתוך עצמו ללא מוצא.

בלעם כחייצג האליליות לדורותיה

את כל המהלך הזה עובר בלעם מהרגע שבלק בן ציפור קורא לו¹⁶ ועד עצתו להחטאת ישראל עם בנות מואב¹⁷. חיייו הרוחניים של בלעם מלאים סתירות פנימיות. הוא יודע שיש אלוה אחד לעולם, שהרי זכה לנבואה ודיבר עם האלוהים, אבל הוא אינו מצליח להגיע עד הנקודה היותר גבוהה בה ניתן להבחין שכל גילויי הרוח שבחומר "הכל שואב אור ממקור היותר עליון, והעולמים כולם וכל אשר בהם... הם כולם חטיבה אחת, התגלות אחת..."¹⁸. הוא חי במדריגה בה כל גילויי הרוח "נדמים לו כעין גיצוצות פרטיים"¹⁸, וחיייו מלאים בסתירות והסתר המקור האלוהי המאיר את חיי החומר. הוא קולט רק את הופעות האלוהות הסעפיות, החלקיות, הסותרות לעיתים, בהתגשמותן אל חיי החומר, זו את זו ואינו מוצא את שורש האחדות בעולם. הוא לא יכול לראות איך האלוהות מתגלה בכל דבר, "אמר - פעמים שאין הכל גלוי לפניו..."¹⁹, רואה סתירות בגילויים השונים, "אמר... אין דעתו [של ה'] שווה"¹⁹ ומתבלבל. בצר לו הוא מנסה להשקיע את עצמו בתוך כל התאוות הברבריות הגשמיות על מנת ללקט מהן איזו לחלוחית של אלוהות שלימה, אמיתית, שלא תתגלה לו בסתירות, ניגודים וחלקיות.

בתחילת הפרשה בלעם באמת מתואר כאדם שפל ביותר. כשמתארים הפסוקים את סירובו לבוא אל בלק עם מלאכיו הראשונים מנמק זאת רש"י באומרו "אלא עם שרים גדולים מכם - למדנו שרוחו גבוהה..."²⁰. לשרים השניים ששולח בלק אומר בלעם "אם יתן לי בלק מלוא ביתו כסף וזהב

14. מעין זה בהקדמה לשבת הארץ את ב (הוצאת אורות).

15. עיין בפרק 'תמצית תורתו של בלעם', בסופו.

16. במדבר כב, ה.

17. רש"י במדבר כה, א.

18. אורות, זרעונים א.

19. רש"י במדבר כב, ט.

20. שם פסוק יג.

לא אוכל...²¹ ומסביר רש"י "למדנו שנפשו רחבה ומחמד ממון אחרים". חז"ל גם מספרים לנו שבלעם רבע את אתונו²², ולא כנפילה חד פעמית אלא ש"היתה לו אתונו לאישה שוכבת חיקו"²³.

אכן, כל זמן שבלעם חי בתפיסה זו את החיים האלוהיים, יש לו מקום בעולמו של ה' יתברך. תיתכן מציאות כזאת בה ניכר יהיה לעין ההבדל היסודי שבין ישראל לאומות העולם, דוגמת ההבדל שניכר בשאר מדריגות החיים בעולם²⁴, וכל זמן שבלעם חי במדריגת האלילות התאוותנית, רבש"ע רוצה להנציח את חילוק המדריגות הזה שבין ישראל לעמים ולא מסכים להתיר לו לקלל את ישראל, "לא תאור את העם כי ברוך הוא"²⁵. אבל, בלעם מתעקש ללכת. לא נסבל בדעתו הרעיון שנגזר עליו, הכהן העליון של האנושות, ועל קומת החיים שהוא מייצג, לחיות חיים שפלים, נמוכים ומאוסים אשר מהם מתבררת קדושת ישראל. בלעם כופר למעשה בסגולתם האלוהית ובנבדלותם של ישראל על פני שאר האומות ורוצה להעמיד את מציאות התאוות והשיפלות שהוא חי בה כפיסגת השאיפות האנושיות. על רצון זה של בלעם מגיב ה' ואומר לו "אם לקרוא לך באו האנשים - אם הקריאה שלך היא וסבור אתה ליטול עליה שכר, קום לך איתם"²⁶. הדגש הוא על איתם ולא עימם²⁷, אתה יכול לשחק משחקים, בלעם, אתה יכול להיות שפל עד כדי כך שתרמה את בלק במזיד בגלל תאוותך לממונו ולהנציח בכך את מדריגתך מלאת התאוות, הנמוכה איכותית ביחס לקומתם של ישראל, אתה יכול ללכת - אבל לא מתוך כוונה אמיתית לקלל, "...ואך את הדבר אשר אדבר אליך, אותו תעשה"²⁸. אינך יכול לערוב את המדריגות, אינך רשאי לנסות להעפיל למדריגתם של ישראל ולטמא אותם בחיבור עם השיפלות והמיאוס שבשכמותך...

אבל בלעם לא מתאפק. בלעם כל כך שקוע בראיית הרע וההשתקעות בתוכו, עד שדבר שרע הוא ומתועב בעיני המקום מעורר מייד את תאוותו לשקוע בתוכו, להתבוסס בו, לקום ולקלל²⁹, "...וילך עם שרי מואב - ליבו כליבם שווה"³⁰. בלעם הולך עם³¹ שרי בלק מתוך כוונה לקלל, הוא מנסה בכל זאת לערוב את המדריגות, שלו ושל ישראל, לבטל את מיוחדות מעלתם, שאינו מכיר בה, ולהפוך את כלל האנושות, שהוא בחירה, לקומת החיים הגבוהה ביותר, לא מתוך כוונה למרוד באלוהיו³¹,

21. שם פסוק יח.

22. עבודה זרה ד, ב.

23. אור החיים כב, כו. העניין מובא, בהעלם קצת, גם בעבודה זרה ד, ב, עיין שם.

24. ההבדל שבין עולם הדומם לעולם הצומח, בינו לבין עולם החי וכן למעלה - אל העולם האנושי, הוא הבדל יסודי ניכר לעין המגדיר כל אחד מהם כקומת חיים נפרדת. לעומת זאת ההבדל שבין ישראל לאומות, אף על פי שגם הוא הבדל איכותי ויסודי, הנובע מהיותם שתי קומות חיים שונות המשלימות את הדרגתיות חייה של הבריאה, אינו ניכר ואינו בולט כיון שהוא הבדל פנימי-גשמי.

25. במדבר כב, יב.

26. רש"י שם פסוק כ.

27. עיין בספר פנינים משולחן הגר"א בעמוד קפד ובהערה 10 שם. החילוק מובא שם בשם הגאון ועוד גדולים.

28. במדבר כב, כ.

29. רש"י במדבר כב, כב.

30. רש"י שם פסוק כא.

31. "... אמר, שמא אפתנו וירצה", רש"י שם פסוק כ.

אלא כשיטת חיים בה הבהמיות והרע הם מבוקשים אשר על ידם משיגים ניצוצות אלוהות³², ואין קומה נוספת על גבי תפיסה זו בעולם בהשגת ה'. בלעם יוצא לדרך, ומעורר עליו מייד את חמת המקום, שהרי רצון ה' שישאר בלעם במצבו, שישארו מדריגות החיים על מכונן, "ויחר אף ה' כי הולך הוא ויתייצב מלאך ה' בדרך לשתן לו - מלאך³³ של רחמים היה והיה רוצה למנעו מלחטוא, שלא יחטא ויאבד"³⁴.

בלעם נבהל. הוא מבין שטעה בתפיסתו את האלוהות המתגלה בחומר ומחפש דרך ליישוב טעותו. הצטמצמות האלוהות לתוך העולם יוצרת אצלו ניגודים שמתבררים לו, להפתעתו, כסותרים את הרצון האלוהי האמיתי, "אמר לו [בלעם למלאך], הוא בעצמו ציווני ללכת, ואתה מלאך מבטל את דבריו?..."³⁵. הוא מבין שכל תפיסתו ושיטתו היו בעצם טעות אחת גדולה והוא מהפך לסלול לו דרך חדשה בתפישת אלוהות, דרך המתעלה מעל הסתירות והקושיות שבילבלו אותו עד עתה, בדרכו הנוכחית. בלעם מגיע להבנה שאין חיבור של אלוהות אל העולם, אין קשר בין הקודש לחול והאלוה הוא מושג נשגב, ערטילאי, בלתי נתפס ומנותק לחלוטין מחיי החומר. רצונו לשוב³⁶ הוא תפיסה גבוהה מאוד של האלוה ולכן גם נכנעת יותר, אבל בעצם זו התרסה כלפי המקום, התרסה כנגד אמירת תו"ל על הקב"ה "...שהוא מקומו של עולם"³⁷. האלוהות לא מקושרת עם העולם, המצמצם אותה וגורם לסתירות בה, לדעתו של בלעם, אלא מנותקת ממנו לחלוטין וכל גילויי הרוח המבלבלים והסותרים של בלעם האילי הפכו לדמיונות שווא שאין בהם ממש, אצל בלעם הבודדיסט, המנתק את האלוהים לחלוטין מהעולם הגשמי³⁸.

בלעם חוזר בו מכל מהלך התאוותנות שהוביל, חוזר בו מהתאוה לכבוד ולכסף שהובילה את הליכתו לקלל, מקבל את דין המלאך ההורג את אתונו שרבע³⁹, חוצה בין שני העולמות⁴⁰ ואומר

32. הפרק 'הדילמה האילית' עוסק בשני השלבים שעובר האדם האילי במהלך חייו. סוף הפסקה שם מצביעה על תלות השלבים שעובר בלעם וחיבורם זה בזה.

33. דווקא המלאך - גילוי והצטמצמות האלוהות אל החיים, רצה לעצור בעדו ולמנוע מללכת, כיון שכל זמן שבלעם תופס שהאלוהות מתגלה בחיים, גם אם תפיסתו את העניין מעוותת, יש לו שייכות אל החיים וממילא החיים ינסו למנוע ממנו את הנפילה. צריך לעיין בזה, שהרי לפי זה כשבלעם חוזר בו בפסוק לד אין לו יותר שייכות אל המלאך, אל הגשמי, וצריך היה פסוק המשך (לה) להיות מנוסח "ויאמר ה' אל בלעם" ולא "ויאמר מלאך ה'". אך, אולי דבר זה בא ללמד אותנו על חוסר היכולת של בלעם להשיג את המטרה המבוקשת כל כך על ידיו ולמרות השתדלותו הגדולה להשיג את ה' דווקא, עדיין שיחו ושיגו נשאר עם המלאך בלבד כשמגמתו ושאיפותיו העליונות נשארות בלתי ממומשות (עיין בפרק "תמצית תורתו של בלעם", בסופו).

34. רש"י שם פסוק לד.

35. במדבר כב, לד.

36. בראשית רבה פרשה סח - על הפסוק "ויפגע במקום..." שבבראשית כח, יא.

37. רש"י במדבר כב, לג. רש"י מבאר שם שהסיבה לכך שנהרגה האתון היא שלא יכול היה בלעם לעמוד בביוון תוכחתה, אור החיים בפסוק כו מסביר מהו הביוון, "... וביווי שהיה בדרך זה... שאדם גדול כבלעם היתה לו אתונו לאישה שוכבת חיקו". אם כן, כשמתה האתון לא יכל עוד לדיבעה ופסק ממנו הביוון (ולתכלית זו באמת מתה:).

38. "מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע? תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין בעולם הבא... אבל תלמידיו של בלעם הרשע... אנשי דמים ומרמה, לא יחצו ימיהם..." (אבות ה, ט - לא תעלה להם מוימתם של חציית ימיהם!)

למלאך "ועתה אם רע בעיניך, אשובה ליו"³⁹. בלעם מאבד עניין בתאוות העולם ובחומריותו. גאוותו של בלעם ה'חדש' היא על כך שהוא "יודע דעת עליון - לכוון השעה שכועס בה"⁴⁰, לכוון אל הרגע שבו יש כעס אלוהי על הבריאה, צער על היווצרות מציאות נבראת חסרה, ולדעתו רגע זה הוא הנקודה הפנימית שנמצאת באמת בכסיס כל - כעס, חידלון וריק⁴¹.

להבנתו זו של בלעם אין כבר מקום בעולמו של הקב"ה. את ניתוק האלוהות מן הכל והשאפה לחידלון אי אפשר לשלב במהלך בניינו של עולם והקב"ה אומר לבלעם "לך עם האנשים - כי חלקך עימם וסופך ליאבד מן העולם"⁴². לך בלעם, לך עימם כי סופך להיאבד מן העולם.

כאשר בלעם מגיע לבסוף אל בלק, התבוננותו על המציאות הגשמית והאלוהית השתכללה לכדי ההיפך הגמור מהתבוננותם הייחודית של ישראל. בלעם וישראל מהווים עכשיו שני שורשים שונים בהתבוננות על מגמת החיים ויחס האלוהות אל הבריאה עד שהמשנה באבות מסכמת ואומרת "כל מי שיש בו שלשה דברים... מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלשה דברים אחרים - מתלמידיו של בלעם הרשע"⁴³. שני הפכים מוחלטים, שתי התבוננויות שונות, הפוכות ומתנגדות על המציאות הצריכות להתנגש ביניהן ולברר איזו מהן תבורך ואיזו תאבד מן העולם⁴⁴.

תמצית תורתו של בלעם

לאחר כישלונו של בלעם נתברר האור הישראלי המחבר שמיים וארץ מן החושך של בלעם המפריד בין העולמות. יתרה מזאת, התברר שלהסתכלותו המפרידה, המפלגת בין האלוהות לחיים והשוואת מתוך כך לאפסות הכל, של בלעם, אין מקום בעולמו של ה' יתברך, והחיבור האלוהי מוכרח להיות מושרש בתוכיות המציאות על מנת לחיותה ולהצמיחה. בלעם מסתלק מן המערכה של הכוחות החיים, הפועלים כולם לרומם את העולם לתעודתו, ומעתה מלחמה לישראל בו ובשיטתו לדורי דורות. לפני עזיבתו משאיר בלעם 'מתנה' לעם ישראל ויועץ למדיינים ולמואבים ששלחוהו להפקיר את בנות עמם לזנות על מנת להחטיא את ישראל⁴⁵. צריך להבין שעצת בלעם כאן, לפני עזיבתו, אינה מקרית. בלעם נאמן לשיטתו הרוחנית ולהסתכלותו על מציאות העולם כשעצתו, הדרך בה הוא בוחר להחטיא את ישראל, היא המשך ישיר ותמצית של נסיונותיו החוזרים ונשנים לקללם.

בלעם טוען שהמציאות מנותקת מאלוהות ונקודתה הפנימית ריקה, לכן ברור לו שהעולם, עם כל התפתחותו והתקדמותו, שואף באמת לחידלון, לאפס, לתוהו ובוהו מוחלט. בלעם לא מקבל את העובדה שבישראל ישנה נשמה כללית עליונה המתפרטת לתוכיות נשמותיהם כולם והוא סבור שגם הם, עם כל חיצוניותם המרשימה, עם כל המידות והמעלות הרבות - שהוא עצמו משבחם בהן, ריקים באמת מכל תוכן אלוהי אמיתי. בלעם משוכנע שהעובדה שישראל התעלו למדרגה רוחנית גבוהה כל כך היא מפני שסביבתם החיצונית היא רוחנית או שיש להם הנאה כל שהיא מלהיות

39. במדבר כב, לד ורש"י שם.

40. רש"י במדבר כד, טז.

41. רש"י במדבר כב, לה.

42. אבות ה, יט.

43. סנהדרין קו, א. במדבר כה א-ב ורש"י שם לפסוק א. רש"י במדבר כב, ה.

רוחניים אבל אין לו ספק שברגע שהמציאות סביבם תהפוך לטמאה, מגרה ושפלה, שום כח בתוכם לא יתנגד להיגררותם אחרי החטא, כיון שאין שום כח בתוכם (ובתוך הבריאה כולה, בעצם) שמתנגד באמת לרע".

חטא בנות מואב שיוזם בלעם גם רומז במשהו על בלעם הישן, האילילי, בלעם שנקרע בתוך נצנוצי אלוהות הנגלים לו לפרקים וטורפים את עולמו הפנימי בסתירות וניגודים, בלעם שמשקע את עצמו בכל רע, בכל תאוה, בכל דבר אסור ומגונה על מנת לדבוק במשהו של אלוהות, גם אם מעורבת בו בהמיות וטומאה⁴⁴, ושני ה'בלעמים' מתערבבים זה בזה, משפיעים ומושפעים זה על זה וזה מזה, הולכים ומציירים מציאות מעוותת ומשונה, מציאות מורכבת - בעלת כמה בחינות, הפורצת גדרי עולם" וכוללת בתוכה את שניהם גם יחד - את האילילי ואת הבורהיסט שבבלעם.

עיוות זה, המתגלם בבנות מואב המפקירות עצמן לזנות עם ישראל, לא נולד מצד התאוה והבהמיות שבו, אבל הוא כולל, כפי שנראה, חלק נכבד כזה. בלעם מגיע לתפיסה המסכמת את הבנות הקודמות ביחס האלוהות אל החיים, תפיסה המייאשת אותו כשאינו מוצא בה שיטה מסודרת. הוא מגיע אל השלב בו כל הארות חייו הקודמות, כל הפרקים בהם מצא מרגוע לרגע ומנוס לנפשו המתייסרת, מתערבלים סביבו וטורפים את דעתו. בלעם מנסה לאחד את הבנות השונות ביחס לאלוהות, וגם בזמן שהוא רואה ריקנות בכל דבר, הוא מוכן לתת מקום לאיליות, מוכן לאפשר חיים לצורך שלו, האמיתי כל כך, הגובל במצוקה הנפשית-קיומית, לחפש את ניצוצות האלוהות הנעלמות לו בתוך הכל. בלעם, גם ברוחניותו המנותקת מהחיים, מוכן לתת למאמיניו 'היתר' לעשות כל דבר, לשקוע בכל רע וזוהמה - שהרי אין דין, אין דיין ואין מי שרואה, מכוון, מנהל ומחיה הכל. הוא מצליח להבחין שהצורך הנפשי של האנושות לאלוהות, גם אם הוא בבחינת 'אופיום להמונים' לדעתו, הוא כל כך חזק עד שאין בו יכולת לשקר להם ולעצמו ולהישאר מנותק כשהוא משאיר הכל מאחוריו...

זהו השיכלול הסופי, השלישי והאחרון של בלעם ותמצית הבנתו את הסובב אותו ואת עצמו⁴⁵ - חזרה אל הרפש והבהמיות שבתאוות, אל האתון שרבע, אל הכסף, אל חיפושי הכבוד והמידות הרעות, תוך בלילתם, מדי פעם, בחיפוש נואש של רוחניות חיה ואמיתית ומתוך ידיעה נוראה שהחיים האלוהיים והמרגוע הרוחני לא מצויים באמת בהשגתו⁴⁶. בלעם המיואש מורד באלוהיו,

44. בפרק 'הדילמה האילילית' ביארנו את השלב השני בתפיסה האילילית, בו היא מנסה לראות את האלוהות כמנותקת מן העולם הגשמי ולטעון שפנימיות מציאות הכל ריקה ושום כח לא מתנגד בה באמת לרע. ההקבלה לתפיסה זו בפסוקים אצל בלעם נמצאת בפרק 'בלעם' - מייצג האיליות לדורותיה.

45. הראינו את השלב הראשון בתפיסה האילילית, בו האלוהות נתפשת בחלקיות, ככוחות פרטיים הסותרים זה את זה ומתנגדים זה לזה, בו המקור המאחד את כל הגילויים לכלל מבע אלוהי שלם אחד, גנוז ונעלם בתוכיות כל...". בפרק 'הדילמה האילילית'. ההקבלה לתפיסה זו בפסוקים אצל בלעם נמצאת בפרק 'בלעם' - מייצג האיליות לדורותיה.

46. רש"י במדבר כב, ה.

47. עיין רמב"ן שם "...ונעשה בזה כל יכולתו (של בלעם)...".

כופר באלוהות, לכל שינויי צורותיה המתעתעות בו, מתוך רצון להשמיד ולהרוס כל דבר נברא" ולהינצל דרך כך מן החיבוט הנפשי התמידי והמייסר שהוא שרוי בו כל חייו.

כישלונם של ישראל

כשישראל מגלים סביבם את בנות מואב המחטיאות הם מתפתים לחטא, כפי שתכנן בלעם, ובעצם ההיגררות הזאת, שאיש לא מנסה לבלום, 'מודים' בעצם שבלעם צדק. תחילת הנפילה עוברת באותה הדרך שבלעם האילי צעד בה, שלב שלב, עד שבריר את שיטתו וניפה אותה מן המוץ והתבן, מן הסתירות והבילבולים שאופיינה בהם בתחילתה. ישראל נכשלים מתוך תאוה, מתוך היגררות אל הרע והישאבות אל התווה דרך מעשים והתנהגויות שאין בהן, לכאורה, שום רע ומגמתן, בתחילה, היא דווקא שיכלול העולם ותיקונו⁴⁸. החטא סודר בצורה כזאת שתכבוש את ישראל שלב שלב עד ההגעה אל נקודת ה'אל-חזור', שבה החידלון המוחלט הוא תמצית הכל והשאפה העליונה של ההויה כולה.

הגדיל לעשות זמרי בן סלוא שלא הסתפק בהיגררות של דייעבד אחרי החטא, שלב אחרי שלב, אלא שיכלל אותו והפך את מציאותו המעוותת לאידיאל, לכאורה, לסיבת השתלחות במשה רבינו - המקשר ומחבר בין ישראל לאביהם שבשמיים, כאשר בזה נראה כאילו הוא מכוון, בדיוק לדעתו המקורית של הוגה הרעיון, מתכננו ומיישמו אחריו. זמרי לוקח את המדיינית, מעמידה לפני משה ואומר לו "בן עמרם! זו אסורה או מותרת? ואם תאמר אסורה - בת יתרו מי התירה לך?!"⁴⁹. זמרי בעצם אומר למשה: 'אתה הרי המנהיג שלנו, הגדול שבנו. בתור שכזה עליך לומר שהמדייניות וההתערבות באומות העולם מותרת ואז תשאר כזבי בת צור, סמל הזנות, החטא והגויות האנושית, בתוך המחנה, בתוך עם ישראל. אבל, אם תאמר שאין לה מקום במחנה ושתאוות הפריצות שהביאה עימה מוכרחה להידחות החוצה, אם תאמר שאין מקום לעירוב עם ישראל באומות, אז איך אתה - המקשר ביננו לבין האלוהים, נכשלת בנשיאת בת יתרו לאישה?

זמרי בעצם רואה לפניו את החיים האיליים, בא לפני משה ואומר לו: 'אני יכול להניח שיש חיבור בין האלוהות לעולם, בין הקב"ה לעם ישראל דרכך משה, חיבור המתגלה לי בצורה מלאה סתירות וניגודים בה אי אפשר לי לתפוס את האחדות האלוהית, רוחניותה והמופשטות שלה, וממילא גם לא את נבדלות ישראל כאומה אלוהית וקדושה בין האומות, המאירה להן במיוחדותה כ"ממלכת כהנים וגוי קדוש"⁵⁰. הדרך היחידה בה אני מצליח להתחבר אל הקודש היא להתחבר לגשמיות, לכל הגשמיות שבעולם, לשקוע בתוך עבודה זרה ואיליות, בתוך המציאות הזאת שהקודש באמת מסתתר בה ומתוך עשיית כל התועבות והמעשים הבהמיים, מתוך ערוב ישראל, שאינם עוד אומה מיוחדת בשבילי, והאומות, אטבע ברפש של אחדות נפשית זמנית הנאחזת בריסי

48. "אמרה לו (כזבי בת צור לזמרי) 'בת מלך אני, וכן צווה לי אבי - לא תשמעי אלא לגדול שבהם...' " (סנהדרין פב, א). מטרת כל המהלך היתה לגרום לגדול שבהם, למשה רבינו - תמצית האומה הישראלית, להיכשל גם כן בחטא וממילא לסיים בזה את תפקידו כמוסר דבר ה' לאומה אשר תאבד באין לה רועה ואיתה הבריאה כולה

49. עיין בסנהדרין קו, א.

50. סנהדרין פב, א.

51. שמות יט, ו.

אלוהות הנגלים לה מבין קרעי החומר המטמא אותה, אבל - לשם כך עלי להשאיר באוהלי את המדיינית הגויה ודרכה אתחבר אליך ואל האלוהים. אני גם חושב שאני צריך להשאיר אותה באוהלי, שהרי אני מחפש אלוהות בתוככי הגשמיות, בחומר כמו שהוא - ללא חילוקי מדריגות, לכן ישראל אינם עוד אומה מיוחדת בשבילי ואין שום סיבה שלא אתערב באומות העולם'.

יש לציין את מעשה זמרי מעוד בחינה. ברובד הגלוי והחיצוני של הפסוקים, זמרי ממשיך את דרכו ורעיונותיו הרותניים של בלעם. כשבלעם מביא את המדיינית אל האוהלי, זמרי מכניס אותה פנימה, וכשמתכנן בלעם לגרום לישראל להיגרר אחרי החטא ומציב פתינות והטעיות לשם כך, זמרי לא מסתפק בכך ומנסה 'לגייר' את המעשה - לתת לו גושפנקא, הלכתית לכאורה, תוך השתלחות במשה רבינו⁵⁰. לעומת זאת, נראה שבניגוד לתאוותנות והבהמיות שזמרי מנסה, על פי סגנון הפסוקים, להכניס בעם ישראל, הוא דווקא רואה בעצמו אדם גדול ונושא רעיון רותני כשהוא מנסה, לא רק בדבריו אלא גם על ידי עצם מעשהו, להכריע מהלכים בתולדות הנהגת האומה, "...ולאחר שכובי מסרבת לומר בטענה שהיא נשמעת רק לגדול שבישראל, אמר לה (על עצמו שאף הוא נשיא שבט הוא, ולא עוד אלא שהוא גדול... (ממשה), שהוא שני לבטן והוא שלישי לבטן"⁵⁰. מחדד זאת אף יותר 'מי השילוח' באומרו "...ולא יעלה חס ושלום על הדעת לומר שזמרי היה (רק) נואף חס ושלום... אך יש סוד בדבר זה..."⁵², "...כי כל מעשה... הנזכר בתורה אינו לבד כפשטן ואינו בדרך מקרה או הודמן חס ושלום, כי אל תחשוב ששלומיאל שהיה שני שבנשיאים, מובחר דור המדבר בימי משה אדונינו, שהיה פרוץ בעריות כפי דעת פתיות בני הכסילים... כי דברים אלו הם כבשונו של עולם..."⁵³.

ההבדל בין אדם גדול, מוביל רעיון רותני נועז, מנהיג מקורי ופורץ דרך לבין חוטא המורד במלכות שמיים, הוא דק ביותר ולא תמיד ניתן לעמוד עליו בשעת מעשה, אבל גודל ההשלכות השונות של מעשי השניים וההבדלים ביניהם עצומים כהבדל בין שמיים וארץ.

המציאות הזאת בה עם ישראל המחבר שמיים וארץ, מתנתק מאלוהות, מתנתק מנקודת החיים הפנימית בה שורש הגילויים הרותניים כולם הוא האחד האלוהי, בה כל החיים כולם אמורים להיות גילויים של הטוב האלוהי היורד, מסתתר ונעלם בהם, מנתקת את העולם באמת ממקור חייו הפנימי. כפה הקב"ה את ישראל ואמר להם: "אם אתם מקבלין את התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם"⁵⁴, ומיד בהקבלה, התנה עם מעשה בראשית ואמר להם: "אם מקבלין ישראל את התורה - מוטב, ואם לאו - אחזיר אתכם לתוהו ובוהו"⁵⁵. אם לא יקבלו ישראל את מרות הנהגתו של משה רבם, הדמות האגדית החצי אלוהית⁵⁶, הכולל בתוכו את התורה כולה לדורותיה, שנאמר עליו - "...מקרא משנה תלמוד תוספת הגדה ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לומר לפני רבו כולן נאמרו

52. ר' מרדכי יוסף מאיוביצא. פרשת פנחס (עמוד קסד).

53. עיי"ש בהארה ד בשם האר"י ויל (המקור נמצא ב'כתבים חדשים' לר' חיים ויטאל במאמר 'פסיעותיו של אברהם אבינו עליו השלום' אות מה, מו).

54. עבודה זרה ב, ב.

55. עבודה זרה ה, א.

56. דברים רבה פרשה יא, ד.

למשה בסיני⁵⁷, יעזבו בעצם את התורה שניתנה בידם ויחזור העולם לתוהו ובוהו, יאבד את מקור חיותו, מקור חיבורו לאלוהות וזכות קיומו.

התוצאה הישירה של היגררות העם לחטא שיום בלעם, במתכונתו והכוונות הנסתרות בו, גורמת למגיפה, לאובדן חיים ולתחילת ביטול הויית העולם. הפסוקים לא מזכירים שהחלה מגיפה בעם כיון שלא מדובר בעונש על מעשה רע שצריך להיכתב ולהילמד לדורות. הנגף החל כתוצאה ממעשה העם וזמרי בראשם אשר התעלמו מקישור האומה באלוהיה, מתוך כוונה גדולה אולי, אבל הובילו דרך כך את המציאות לחידלון, כפי שתכנן בלעם הרשע.

דרכו של קנאי

נגד המהלך האובדני הזה יוצא פנחס כאשר הוא קם להרוג את זמרי המוביל את מהלך הכשרת המדייניות בישראל שיום בלעם. ההלכה ש"קנאין פוגעים בו" אינה הלכה במובן הרגיל של המילה, אלא הלכה ספונטנית וטבעית המתפרצת מלב בריא וישר המתקומם נגד כל עיוות הנוגד את המוסר התורני וההלכה הטבעיים בו. כמו שהנהגת חיים המהרסת את הסדר הנורמלי של הגוף גורמת להזדעקות ומרד של מערכות החיים שנפגעו וכמו גם מוסר הכליות הטבוע בנו ומייסר אותנו על כל מעשה שנוגד את ישרותנו הפנימית, כך אצל הקנאי ההלכה והמוסר התורני נעשו טבועים בדמו, בבניין חייו והליכותיו, עד שכל פגיעה בסדר הנורמלי של התפתחותם מקוממת אותו, "...זימן לו הקב"ה שתי כליותיו כמין שני רבנים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה והכמה"⁵⁸. מתוך שלימותו הפנימית והופעתה אל רבדי החיים החיצוניים, כל עיוות שלהם פוגע בו וגורם לו להזדעק על המקולקל ולתקן את המעוות, לאו דווקא בפעולה שיכלית מיושבת ושקולה אלא גם בהתפרצות גועשת ויצרית, אבל - אם קנאותו אמת הרי שהיא נובעת מתוך שלימות של חיים ולכן גם פעולתו ה'בלתי שקולה' הריהי מעשה שלם הנובע ממכלול אישיותו ורצונותיו המיושרים עם רצון ה' וגם היא הופכת ל'הלכה', הלכה של קנאים, של אנשים שלמים בחייהם הרוחניים, "הלכה... קנאין פוגעים בו"⁵⁹.

פנחס באמת לקח על עצמו סיכון עצום כאשר פגע בזמרי בלא דין ומשפט ובקלות היה יכול לקפח את חייו בצדק מידי זמרי או אפילו מידי בית-דין במידה ולא היה מדייק בהתפרצותו⁶⁰.

משה אמנם לא שולל את כוונתו של פנחס ואומר לו, כשפנחס ניגש אליו, "קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא"⁶¹ - לאמור: אם אתה מרגיש באמת קנאי, אז לך והרוג את זמרי, אבל גם לא נותן לו 'היתר הלכתי' להרוג ללא דין. קראת את האיגרת, אומר משה לפנחס, באת עם טענה

57. ויקרא רבה פרשה כב ד"ה איש איש.

58. בראשית רבה פרשה סא א ד"ה ויוסף אברהם.

59. עבודה זרה לו, ב.

60. מבואר בגמרא שהקנאי באמת עושה דין לעצמו בלקחו חיים וגם אז ה'היתר' שקיבל לאפשר לרגשותיו להתפרץ הוא דחוק מאוד ונקודתי ביותר, "...אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: 'הבא לימלך - אין מורין לו, ולא עוד אלא שאם פירש זמרי (מן האיש) והרגו פנחס - נהרג עליו, נהפך זמרי והרגו לפנחס - אין נהרג עליו, שהרי (פנחס) רודף הוא'..." (סנהדרין פב, א).

61. "קורא האיגרת הוא יהיה השליח (לבצע הכתוב את זה)", רש"י במדבר כה, ז.

שאתה מרגיש בקרבך הזדעקות אש קודש של קנאות, שאתה חש שלם בעצמך ולהט הקינאה לדבר ה' בוער בעצמותיך. אמרת שצריך לסיים את הביזיון שבמעשה זמרי - אם כן לך ועשה כרצונך, היה אתה השליח, דון דין לעצמך וספוג את מה שהעם והאלוהים חושבים לנכון שמגיע לך על עצם ההתעוררות להרוג ועל הדרך שבה ביצעת זאת.

לכן גם התעורר כעס רב וצורך לבזות אותו מצד השבטים, כיון שאדם אשר אימו גדלה בבית של גדול כומרי עבודת הכוכבים⁶², ש"פיטם אבי אימו עגלים לעבודת אלילים"⁶³, לא סביר שיצליח להתגבר על החיסרון שירש מן המורשת של אימו עד כדי כך שיטהר עצמו ויטפס עד למדרגת קנאי העושה ככל העולה על רוחו מתוך ביטחון בטהרתו ותום מידותיו. זו גם הסיבה שהקב"ה נתן לו ברית שלום על מעשהו, "...ממלאך המוות,.... כי אמנם ההפסד לא יקרה אלא בסיבת התנגדות ההפכים, ו(ההינצלות מ)זה אמנם נתקיים בפנחס שהאריך ימים הרבה מאוד מכל שאר אנשי דורו..."⁶⁴. השלום הוא חיבור המתנגדים זה לזה, לא כביטול מציאותם הרבגונית אלא כחלקים המשלימים מציאות אחת המורכבת מכולם, כאשר כל אחד שומר על יחודו העצמי ובכל זאת חי באהבה עם האחרים. פנחס זוכה ועושה שלום בינו לבין עצמו, בין גופו לנשמתו, כאשר שניהם שואפים יחד למגמה אחת, אלוהית, ולא מתנגדים זה לזה, ובכל זאת הגוף שומר על יחודו כגוף והנשמה גם כן לא מאבדת את עצמיותה ואת אלוהיותה, ולא שוקעת בחומריות העולם. מתוך מעשהו זה של פנחס המטיל שלום בינו לבין עצמו נולד גם שלום בהויה כולה והאלוהות שוב מתחברת בחיבור תדירי בלתי פוסק עם הגשמיות, מחיה ומאירה אותה.

מעשה פנחס

פנחס עושה מעשה קנאות, הורג את שני החוטאים ועוצר בכך את המגיפה שנחתה על כלל ישראל לאחר חטא זמרי. רק מעשה שכזה יכול לעצור את המגיפה שיוזם בלעם בנסותו להילחם בישראל, כיון שבלעם תכנן את החטא כך שיכלול את תמצית שיטתו ואת הגוונים השונים שהעפיל אליהם בהשגתו המעוותת. אין רוממות בשום דבר, לדעתו של בלעם, גם לא בתוך נשמתו של האדם, וממילא אין שום אפשרות בעולם שאדם יפעל פעולה פרטית על פי רגש אנושי, טיבעי וספונטני ויכוון בכך בשלימות אל רצון ה'. אין מצווה ש'תרי"ג מצוות תלויות בה"⁶⁵ כפי שאין אדם שהוא עולם מלא⁶⁶, לפי דעתו של בלעם. או שהאלוהות מנותקת מן החיים ואין לה חיבור עמהם כלל, או שהיא נמצאת בתוככי הכל, לא מתוך חילוקי מדריגות וקישור פרטי הקומות השונות אל המקור אלא מתוך ערבוב, השפלת הרוח, תוהו ובוהו וחושך תהומי שמתוכם ניתן לאחוז במשהו של ניצוץ מהאחד שיצר את כל אלה.

פנחס, בעצם מעשהו הקנאי מערער את מהלכו של בלעם. פנחס לא פועל מכח ציווי אלוהי והוא אפילו מסתכן בביזוי ובכך שעשיתו מנוגדת לרצון ה'. הדבר היחיד שדוחף אותו לפעול הוא הרגש

62. "...שהיה יודע (יתרו) שחזר על כל בתי עבודת כוכבים שבעולם..." (דברים רבה) פרשה א, ה.

63. רש"י במדבר כה, יא.

64. ספורנו כב, יב.

65. יהי רצון שלפני קיום מצוה בברכה. מודפס בחלק מהוצאות הסידורים.

66. סנהדרין לו, א.

והרצון הפנימי שהוא טוען כמובן שהם אלוהיים למרות שהם נובעים מתוכו. יותר מדויק - הוא טוען שהם אלוהיים בגלל שהם נובעים מתוכו. פנחס מגלה מתוכו פנימיות קדושה והוא פועל על פיה במציאות, הוא מחבר במעשהו את השמיים והארץ, וכאשר הוא מקבל אישור מן השמיים על מעשהו ויותר מכך - על דרכו, מתפוגגת שיטתו השיקרית של בלעם כענן חולף ומתבררת אמיתות דרך חייו של פנחס לעיני כל. לאחר מעשהו של פנחס נתגלה בביורד שהוא חיבר באמת את האלוהות והגשמיות שבו לכלל מקשה אחת, למציאות אחת שלימה הכוללת בתוכה הכל, מציאות שעל ידה מתעוררת הבריאה כולה מן המגיפה שכפה עליה בלעם, מוצאת בעצמה כוחות חיים חדשים, רעננים ואלוהיים. "...ותעצר המגיפה מעל בני ישראל"⁶⁷ ומעל העולם כולו, התלוי במציאותם של ישראל ובהחדרתם את אור ה' אל תוכיות כל.

פנחס גם זוכה לברית כהונת עולם בזכות מעשהו, שהרי "אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: 'לא נתכהן פינחס עד שהרגו לזמרי'... רב אשי אמר: 'עד ששם שלום בין השבטים'..."⁶⁸, והוא מה שאמרנו, שהרי הכהן הוא האלוהי שבעולם הזה המקשר ומחבר את ישראל לאביהם שבשמיים, המרומם את הגשמיות כולה ומחבר אותה אל האלוהות היורדת ומתגלמת במעשים ובקרבנות. הכהונה היא התפקיד המתאים ביותר לפנחס אחרי קורבנו האדיר, או לחילופין - אחרי ששם שלום בין השבטים שהרי הכהונה והשלום אחוזים זה בזה⁶⁹, "אישם לך שלום"⁷⁰.

67. במדבר כה, ח.

68. זבחים קא, ב.

69. הסבר שייכות השלום למעשהו של פנחס בפרק 'דרכו של קנאי'.

70. במדבר ו, כו. סוף ברכת כהנים שבתפילת שחרית.